Jubbannde Pinal Pulaagu

Jeewtoowo

YERO DOORO JALLO

Yeewtanteeɓe

Waalde (Fedde) Tabital Pulaagu Mali

Moderateer

Seek Haamiidu Kan

ÑANDE 25 Feebaryee haa 1 Marse 1998.

JUBBANNDE E PINAL

Musiɗɓe am tedduɓe: taariikyaŋkooɓe annduɓe ɗemɗiyaŋkooɓe eentrepoolog en heewɓe ina kawri e wi'de, Fulfulde ko e ɗemɗe ɓurɗe ɓooyde jeyaa. Sabu e ngal haalee gila 8000, ko adii jibineede Iisaa.

Maniton taariikyaŋke mawɗo to Misira, ɓooyɗo o haalii ko heewi e taariik ngol ɗoo leñol bi'eteengol Ful, garngal e Ejipte gila 6000 ko adii jibineede Iisaa. Ngal woni ɗoon haa 4000, ngol ferani hirnaange Misira, ngol abbii e mutirde naange.

Ɗemɗe keewɗe, ɗe ngol ɗoo leñol yiƴƴunoo maayii nattii haaleede yeru: Hirogilool Ejipte e ɗemngal geeƴ to Ecoppi, ngaal jibini amhariññа, tigiriiniyaa, tigiraayorommoo e ɗemngal Soomaali.

Saljamaan ganndo ɗemɗiyaŋke mawɗo to Angeleteer, gila 1940. O teeŋtinii ɓooygol ngal ɗo ɗemngal Fulfulde, o wi' e jiiɗe makko, ɗemɗe bantustaan ɗe njalti ko e Fulfulde, wolla ɗe njalti ko e jaltungal e Fulfulde...

Musiɗɓe am tedduɓe; ngol ɗoo leñol ngol kaalaten ɗoo, ɗemngal maggol ko 23 e nder ɗemɗe winndere ndee, ɗe limoore mum'en ina tolnoo e 3013 ɗemngal. E ngal ardii 2990 ɗemngal, kanngal ɓuri ɗe heewde haalooɓe.

- Ngal ɗoo ɗemngal, ko gootal e ɗemɗe 4 Afrikyaŋkooje ɓurɗe mawnude.

- Ko kanngal ɓuri saraade e nder hirnaange afrik. Fulfulde ina haalee e nder leyɗe 18.

Heen leyɗe 11(Muritani, Mali, Senegaal, Gine Konakiri, Gine Bisaaw, Gammbi, Burkina Fasoo, Benee, Nijeer, Kameruun Nijeeriyaa), ko ngal ɗemngal renndoyaŋkeewal hono langue communauaire.

So tawii ko ɗo ngal teskaa, ko ngal ɗemngal leñol familiyaal. Ko e nder leyɗe 7 hono Seraliyoon, Togoo, Caad, Santar Afrik, Sudaan, Gana e Koduwaar.

Naamnal men ko hol no mbaɗeten haa ɓiɗɓe leñol ngol njiitondira?

Leñol men ina jogii semmbeeji jeeɗiɗi mawɗi, potɗi anndeede e huutoraade e nder politik leñol.

1) Keewal ɓiɗɓe leñol ngol, so ɓiɗɓe maggol, njiitondirii
Hol no mbaɗaten haa ɓe njiitondira?

2) Yaajde ɓe hoɗannde, so tawii ɓe njokkondirii?
Hol no mbaɗaten haa ɓe njokkondira?

3) Mawnude ɓe pellital, so tawii ɓe ngooŋɗinii huunde.
Hol no mbaɗaten haa ɓe ngooŋɗina ɓamtude leñol ngol?

4) Mawnude ɓe hakkillaaji, so tawii ɗi ngollinaama?
Hol no mbaɗaten haa gooto kala gollina hakkille mum e ko ɓamtata leñol ngol?

5) Moƴƴude ɗemngal, so tawii ngal gollaama.
Holi peeje mbaɗaten haa ngal gollee no haaniri nii?

6) Ñeeñƴude pine leñol ngol, so tawii ɗe mbiɗtaama ɗe njaltinaama e nder winndere ndee. Hol no mbaɗaten haa njaltinen pine men ɗee?

7) Yaajde enɗam, so tawii denɗiraagal huutoraama, sappo e jeegom leñol nani e Afrik ko denɗiraaɓe men.

8) Coktirgal entegaraasiyoŋ Afrik woni ko e juuɗe men. Hol no kuutortooɗen ngal ɗoo denɗiraagal?

Yoga e sifaaji jikkuuji Fulɓe

Musiɗɓe tedduɓe, taariikyaŋkooɓe renndoyaŋkooɓe e leyƴiyaŋkooɓe, hono yahruɓe ganndal leyƴi ina kawri e dow ɗii ɗoo sifaaji laaɓtuɗi, ɗi ɓe cifii e ngol ɗoo leñol Fulɓe.
Ɓe mbiyi; Fulɓe ko yimɓe yamɗuɓe, yawniiɓe koltu, ɓe kollirtaa ko njogii, ƴoƴɓe, deƴƴuɓe, deeƴɓe, heewɓe gacce, haalooɓe ina njippa gite, lesɗuɓe sawtuuji, kono ko ɓe teskotooɓe, yuumtuɓe hakkillaaji, luggiɗɓe miijooji. Ko ɓe leyƴii, ɓe paaytataa, ko ɓe eji, ɓe njejjittaa. Tee so yontaani haaleede, ɓe kaalataa ko ɓe njiino walla ko ɓe nannoo ko.
Ko ɓe naamnikintooɓe ko ɓe nganndi, majjinkintooɓe ko majjaani. Waawɓe heɗanaade kaaloowo, ɓe kaaɓataa… Kono eɓe keɗoo haala ma, eɓe njannga yeeso ma haa ɓe

paama jikku ma. So a joofnii konngol maa, kala ko ɓe cifii e jikku maa firtotaako, tee a waawaa ƴoƴde haa nganndaa ɓe ngoni ko e janngude ma. Ete ɓe kollataama wonde ɓe paamii jikku ma.

Peeje

To bannge peeje noon, Fulɓe ko yimɓe heewɓe peeje, mettuɓe fewjande, saɗtuɓe naatnude e geɗe. Sabu ɓe ndogantaa ko hesɗi, ɓe naatataa e ko ɓe nganndaa. So a hollii ɓe damal naatirgal, so ɓe nji'aani jaltirgal ɓe naatataa.
Kala ko joli e yonta ɓe ndaardata ɗum ko yitere reentaade, haa ɓe nganndа ko ɗum yahata. So neɗɗo addii e maɓɓe ko hesɗi, ko ɓe paamaani, ɓe calotaako, kono ɓe ngoɗɗintaako heen, haa ñande ɓe paami ko ɗum yahata.
Ko ɗuum waɗi so batu Fulɓe fuɗɗoriima e peeje, ngu feewataa, so ɓe ngarii e batu hee ne, ɓe kaalataa, sabu ɓe paamaani ko woni faandaare ɗowɓe miijo batu nguu.
Mbele ko ɓeen njogori haalde e batu hee koo, ko ɗuum woni faandaare maɓɓe goonga e goonga? Wolla won ko ɓe cakki les ko jiidaa e ɗuum?
Ɓe mbiyi; (so haala ñawii, yoo nanɗe cellu). Ko ɗuum waɗi so ɓe ngarii e hono ɗii ɗoo batuuji ne, ɓe kaalataa; dokkaaɗo konngol fof saloo haalde, ɓennina ngol faade e jontaaɗo goɗɗo, oon ne ɓennina faade e jontaaɗo goɗɗo haa ɓe kawra, tawa alaa heen jaɓɗo haalde… haa konngol ngol arta e mawɗo jonnde, oon ne faamii wonde haɗi ɓe haalde ko ɓe mbeltaaki e batu he walla ɓe paamaani ko ngu yahata, ɓe totta ñeeño maɓɓe konngol yoo jaabo

nodduɓe batu ɓee. So oon ƴettii konngol salminii, o adotoo wiyde fof ko.

Onon kaari en! E min nganndi ko on yimɓe mawɓe, so on ngarii e nokku, oɗon poti teddineede. Nganndon batu noddu ɗon nguu na betti min, min njiɗi ko nodditen batu ngoɗngu, tawa min peewnitaniima jaɓɓaade on no haanirta nii. Kaa ɗoo haala firti ko ɓe njaɓaani batu ngu, yoo ɓeen njah haa laawol goɗngol, nde ɓeen ngartata, tawa ɓe paamii ko ɓeen njahata, ɓe njaaboo ɗum. Ko ɗuum, waɗi so a dañii haaju e Fulɓe, woto fuɗɗoro noddude ɓe e batu haa njottoro ɗaa yontaaɓe maɓɓe ɓee gooto gooto, teddiniraa ɓe miijo ngo njiɗɗaa hollitde batu ngu, haa ɓe paama, ɓe njaɓa walla ɓe caloo. So ɓe njaɓii maa ɓe ndokke heen peeje moƴƴe ɗe ina coktan maa renndo ngo tawa aanndaano ɗum e nder renndo he. So ɓe caliima ne maa ɓe kolle ko haɗata ɗum waawde wonde. So ɓe njaɓii, maa ɓe ndokke heen peeje moƴƴe, ɗe ina coktan maa renndo ngoo tawa a nanndaano ɗum e renndo ngo. So ɓe caliima ne, maa ɓe kolle ko haɗata ɗum wonde.

So kilifa haali ko welaani ɓe, e nder batu, so o ceerno, so o laamɗo, ɓe ndukataa, njaabotaako ko worɗi, ɓe ngummoroo seesa, ɓe njahra gooto gooto, ɓe njokka e haajuuji maɓɓe. Ko kiliifa o yiɗi ko waɗetaake, ko añi ko woppetaake, ko ɓe ngoni ko waylotaako. So o nodditii ɓe batu, ɓe noototaako, so o ruttaaki e yiɗde welditde, e maɓɓe, ɓe nduttotaako.

Fulɓe kuli tan ko gacce e baasal haa cikkaa ko malaykaaji binndooji gacce njooɗii e balabe maɓɓe.

Ko ɗuum waɗi, so gacce mawɗe njanii e gooto e maɓɓe, maa o naatii lesdi maa o yaltii leydi, kono a waawataa wuurde ɗoon!
Ko ɗuum waɗi, so gacce ndookii ɓe, ɓe njeyaa pittaali maɓɓe, ɓe coɓoo kaaɗeeki maayde ɓurani ɓe gacce.
Ko ɗuum waɗi eɓe ndoga kala ko fooɗanta ɓe gacce, ɓe njiɗaa jalkiteede, ɓe cuusaa koyeera, ɓe njiɗaa famɗineede, so a hoynii gooto e maɓɓe, a waasi ɗum, a waasi yiɗɓe mum.
Pullo nande ɓiyum maayii e wolde, ɓurani ɗum nande ɓiyum dogii e wolde. Ko ɗum, waɗi so Fulɓe naatii fitina, ɓe pellitii haɓeede, ɓe njaatirtaa caggal. No bone oo mawniri fof, ko noon ɓe ɓeydortoo suusde e saasde e soobaade e hare haa cikkaa maayde ɓurani ɓe nguurndam.
So jaynge hare huɓɓii, njiyaa eɓe mbaɗda adaa ɗo kunduɗe petelaaji añɓe ɓuri sukkude haa ɓe njaltira ɗo maayɓe ɓuri heewde, ɗuum ne gooto e dental fof poti.
So gacce ndookii, ɓe njeeyat pittaali maɓɓe, ɓe cooda maayde wonndude e teddungal, ɓe njalta aduna o tawa ɓe naworaani jalol laakara. Hay gooto e maɓɓe alaa ɓernde jaɓde fooleede jebbiloo. So poolgu waɗii, alaa e haɓooɓe ɓe maayɗo, anndu hare nde gasaani.
Ko ɗuum waɗi, ko ɓuri heewde e hareeji maɓɓe fof njoofata ko e maayde walla laamu heƴa heen.
Ina teskaa e denndeengal renndooji Fulɓe añde kulol reedu. Kulol reedu ko ayiiba mawɗo e renndo maɓɓe. Hay gooto e maɓɓe yiɗaa jibinde kulɗo reedu.

Teddungal

To bannge teddungal, Fulɓe ko tedduɓe, teddinooɓe, weeɓɓe dokkal e ñaamde. Ɓe teddina ɓe mbeltoo, ɓe teddinee ɓe kersa. E jiyɗe maɓɓe, teddungal ko fotde waɗɗiinde, nde tawaaɗo e nokku waɗanta tawɗo ɗum oo ko aldaa e ɗaminaade heen njoɓdi. Ko ɗuum waɗi pullo nanngata jawdi mum, hirsa, ñaama tawa na ina weltii, ko nde dañi koɗo mo horsini no feewi. Fulɓe fof ina kawri e yiɗde geɗe tati e nder renndo mum en.

1) Yiɗde cuusal.
2) Yiɗde teddungal.
3) Yiɗde neɗɗo jom yaage.

Musiɗɓe tedduɓe to bannge Misik:

Tesko, O pullo mo cifino-ɗen ko deƴƴuɗo, deeƴɗo, baawɗo heɗanaade kaaloowo mo haaɓataa, hay misik makko mo ɓuri yiɗde ko misik deeƴɗo.
Teeyɗo keɗeteeɗo e deƴƴere gollondiroowo e hakkille, jahdoowo e miijo, dokkoowo neɗɗo waawde miijitaade e ƴettude pellital hoore mum, so jaɓde so salaade.
Ɗii ɗoo gaaci noddi ko hakkilantaagu, ɗi noddaani keewal yimɓe. Sabu gooto na waawi naftoraade ɗi, dental na waawi naftoraade ɗi; Hoddu, Ñaañooru, Moolo, Sereendu, Baylol, Liital ekn.
So gaaci ɗii corii e nofru aadee, ɗi mbaɗtina e ƴiiƴam mum, ɗi itta ɗum ɗo wonnoo, ɗi mbaɗta ɗum e goɗɗum.

Nde wonnoo neɗɗo tagaa ko e geɗe nayi (4) kimmuɗe, Leydi, Ndiyam, Henndu, Jaynge.
So tawii misik o nde; o woni ko gooto e elemaaji 4 ɗii, ko e oon elemaa ɓurata battinde e mum. So misik oo tawi ko henndu e jaynge jaalii e makko, taasiyoŋ makko ŋabbat (ɓernde makko huyoo). So tawii o woni ko e leydi e ndiyam, taasiyoŋ makko jippoto. Oon sahaa pellital makko fof jam wonata, ko deeƴere ɓurata jaalaade e makko.
<u>So tawii ko kuutorɗe welnere mawɗe ɗee.</u>

Yeru. Bawɗi, Buubaa, Sabar, Bawɗi ndiyam. Ko ɗi bawɗi renndoyaŋkooje mawɗi.
So ɗi ndillii, ɗi noddata ko dental yimɓe keewngal yoo ngar coftina terɗe mumen, ɗi njejjitana ɗum mette mum e miijoo mum. Kono ɗi noddaani jooɗaade na miijoo saka jogoo pellital jaɓde walla salaade huunde.
Leyƴi ɗi pine mumen njahri e huutoraade ɗii ɗoo bawɗi mawɗi, ɓe njogii ko pellital dental, fotii ko jaɓde walla salaade.
So dental jaɓii garɗo fof jaɓat hay so na boni. So dental saliima, garɗo fof saloto hay so na moyƴi.
Ko ɓuri heewde, ko mawɓe ɗowata ɗii ɗoo renndooji. Jikkuuji maɓɓe ɓurata abbitaade ko e naalaŋkaagu. Hay so heen neɗɗo deɓii tinde ustaare, suddirta ustaare nde ko konngol payngol. O ɗoo jikku noon, foti ko galo, baasɗo, laamɗo, ceerno fof ko gootum.
Tesko leyƴi kuutortooɗi gaaci cewɗi ɗi, yeru kolli e ñaañooji, ɓeen tinɗo heen ustaare fof timminirta golle mum ko baɗal mawngal.

Leyƴi ɗi kuutorɗe mawɗe yeru bawɗi e buubaaji ɗi, tinɗo ustaare fof timminirta hoore mum ko konngol ɓuttol ñaayo.

Pinal Koɗli

Ngal ɗoo pinal koɗli noon, hay so Fulɓe puɗɗaani pinal koɗli e nder hiirnaange Afrik ne, anndu ɓe ɓooydii heen. Seede mum ko kala leñol ngol na huutoroo koɗli e nder hiirnaange Afrik, ina hoɗa ɗii ɗoo gaaci pulfuli.
Yeru, njaru, Saygalaare, Fantaŋ, Poy, Sawta, Duga, Lagiya, Caanaandi goɗɗi e goɗɗi ina keewi.
Kala leñol e leyƴi koɗɗaaɗi ɗi, seekii e ɗii ɗoo gaaci, tufle ɗe ina njahda e pine mum'en, e ɗemɗe mum'en, ko aldaa e waylude innde leeɓol ngol. Kala gootol e ɗii ɗoo gaaci ina jogii tufle keewɗe. Kala heen tufnde ina jogii gorko joom ñalaande, mo yejjittaake. Kala nde ngol hoɗi, innde makko innee; Ngal ɗoo pinal koɗli noon, Maasina ina jogii heen geɗal mbaroodi; teeŋti e nder yonta 18-19ɓo.
So hoɗɗu hoɗii inna gooto e ɓee ɗoo.
Silaamaka Yero Eeroo Daande e Pullooru ciftoree.
Gelaajo e Hammaa Aliseyni Gaakoy ciftoree.
Gelaajo Hamboɗeejo siftoree e nder Kunaari kesiri e kiiɗndi.
Buubu Arɗo Galo e Buubu Jaaƴe siftoree.
Buubu Aawdi e Ali Aawdi ciftoree.
Bunngoowel Sammba Yaraa siftoree.
Maamuudu Nduuldi Bulkaasum to Haayre alumaana siftoree.
Duroowel baali buulo to jiboo siftoree.

Umaruwel Sammba Donnde to Bañnjagara siftoree.
Idiriisa woydi to seeno siftoree.
Sammba Gelaajo Jeegi to Fuuta tooro, oon woni Sammba Gelaajo Bookaar Sawa laamu Sire Yero Koli Teŋella Geɗal Heeɗel Liige Boɗewal Maakam.
Aamadu Sampoolel e Moodi Aali mo Aali Jawli to Mbaal Alfaa Yahyaa Jallo to Labe e Bookaar Biro Amaani Sakitoro e Fuuta Jaloŋ.
Muusaa Moolo to Fuladu
Eɓe keewi no huɗo ndunngu, limɗo fof juuma, hoɗooɓe kolli na ñallude nduwanaaki ɓe, kono ɓe mbaawaa ñallude ɓe innaani gooto e ɓee ɗoo, gasataa wonde.

Diine

Diine ina jeyaa e pine pulaagu ɓooyɗe gila Fulɓe peeñi to dunuyaa faade hannde, ɓe meeɗaani seertude e diine. Ɓe ngadii anndireede ko rewooɓe diine naange, oon ko e diineeji ɓooyɗi jeyaa. Peeñgol makko, ina hoddiree 8000 kitaale ko adii jibineede Iisaa.
Leyƴi keewɗi askitintooɗi e dunuyaa ndewiino oon diine.
Ko ɗiin ngoni; Drawidi en to Hinndi, Fulɓe e Ejipsiyen adiiɓe, Ecoppiyaŋkooɓe e Yamaniyaŋkooɓe. Ɓur'aana haalii oo ɗoo diine.
Fillaaji ɓooyɗi na mbiya, Oo ɗoo diine fawii ko e fiɓnde nde maamiraaɓe adiiɓe piɓondirnoo e geno e dow harameeji jeeɗiɗi (7), woni geɗe jeeɗiɗi (7) so ɓe ngoppiiɗe Alla leeɓtataa ɓe, hoynataa ɓe aduna e laakara, e dow eɓe

njuula e puɗal naange e mutal mum, hitaande fof eɓe koora balɗe capanɗe nayi (40). Fiɓnde nde woni:
Min penataa
Min kulataa
Min tooñataa
Min ngujjataa
Min njamfotaako
Min ngoopataa
Min taƴataa enɗam.
So e mo juula, yoo o hofu kolli makko ɗii fof heddoo siɓitinndu ndu tan. Sabu ko nduun tan ɗaɗol mum jokkondiri e ɗaɗol ɓernde.

Jaɓɓorɗi naange saanga puɗal.

Buuɗal yurmeende fuɗii e binnde geno.
Yoo jam ñallu haa ɗo ciiñsiiñɗi maa kaaɗi.
Jawdi e ɓesngu na sarii e ladde yoo yitere maa reen.
Kala ko njiɗɗaa, min coodtirii ɗum biigi e dimaaɗi e ƴiiƴam sagataaɓe.
E min keddii e fiɓnde ma min piɓtataa.
Min penataa.
Min kulataa.
Min tooñataa.
Min ngujjataa.
Min njamfotaako.
Min ngooptaa.
Min taƴataa enɗam.
Kala ko dañaa, ko ko renndaa.

Yoo jam ñallu haa ɗo ciiñsiiñƴi maa kaaɗi.
Aamiin

So Naange Ƴellitiima e hoore

Buuɗal yurmeende, a toowi, a seniima, a laatiima kalaldi binnde e hakkunde tagooje.
Ɓure maa limotaako.
A yaynaniima binnde.
A finndinii nguurndam e nder aaludere mum fenndiinde..
A softinii tagooje.
E min keddii e fiɓnde maa min piɓtataa.
Min penataa.
Min kulataa.
Min tooñataa.
Min ngujjataa.
Min njamfotaako.
Min ngooptaa.
Min taƴataa enɗam.
Kala ko dañaa, ko ko renndaa.
Yoo jam ñallu haa ɗo ciiñsiiñƴi maa kaaɗi.
Aamiin

Duusirɓi Naange

Buuɗal yurmeende
A wayniima e jiyɗe amen.
A diƴii e niɓɓe mbewru caggal adunaaji.

Jam caggal maa
E min keddii e fiɓnde geno, min piɓtataa.
Min penataa.
Min kulataa.
Min tooñataa.
Min ngujjataa.
Min jamfotaako.
Min ngooptaa.
Min taƴataa enɗam.
Kala ko dañaa, ko ko renndaa.
Yoo jam waal wuro e ladde.
Yoo gilli e weltaare mbaal e ɓerɗe.
Aamiin

Jamma a Jofii.

Niɓɓe curii gite.
Binnde njofii.
Pittaali njebbilanii ɗoyngol.
Yoo a suddu min wibjo kisal.
Min keddoo e ndeenka geno, mo yitere mum ŋoŋtaa, ɗaanotaako.
E min padi e buulol ndoogu ma, kuuñoowol niɓɓe jalbina binndi, finndina nguurndam e nder Aaludere mum.
Ko aan duumii, aan saasi, goɗɗo e goɗɗum alaa.
Aamiin

Musiɗɓe am tedduɓe, o Pullo mo cifino-ɗen to fuɗɗoode yeewtere men, wonde ko o teskotooɗo, juumtuɗo hakkille,

luggitɗo miijooji, ko o leƴƴii o faaytataa, ko o yiy o yejjittaa, tee so yontaani haalde o haalataa ko o yiynoo wolla ko o nannoo. Ɗii ɗoo teskuyaaji, na ndokki Fulɓe reende ko heewi e sirluuji nguurndam.

Ko ɗuum jibini ko heewi e gannde maɓɓe ɗe ɓe mbiyata gannde ɓaleeɓe. Maa en ndokku ɗoo yeru e toɓɓe nayi ceerɗe e nguurndam.

1- Ɓe teskiima joomiraaɗo tedduɗo toowɗo oo na waɗani nguurndam aadee doosɗe jeeɗiɗi kimmuɗe. Kañje fof ɗe njooportee ko (nge).

Heen tati ɓurɗe mawnude ɗe ko tagooje ɗee fof ndenndi ɗe.

Naange, Heege, Tooñannge.

Nayi keddiiɗe ɗee ko aadee heerorii naftoraade ɗe.

Jaynge (yiite), Yannge, Liige e Nagge.

Ɗee ɗoo geɗe jeeɗiɗi, gila aadee yiyti huutoraade woppaani.

Ɓe teskii kadi, geno fiɓaniino maamiraaɓe maɓɓe adinooɓe, fiɓnde e dow nde ɓe ngoppata geɗe jeeɗiɗi bonɗe, kañje ngoni ñabbuuji piɗtaali kisɗo e majji fof hisii, kañje ngoni; Min Penataa, Min Kulataa, Min Tooñataa, Min Ngujjataa, Njamfotaako, Ngoopataa, Taƴataa enɗam.

Fulɓe ko yimɓe teskotooɓe yuumtuɓe hakkillaaji naage jeeɗiɗi jooporɗe nge. Ɓe teskii enɗi nayi nagge ɗii ndokkata e ngaaɓdi, leeɓi koɗli nayi ɗii no ngollondirta e aadee tammbiiɗe jikku aadee.

Geɗe nayi gonɗe e nder ngonkaaji aadee.

Kadi ɓe teskii enɗi nagge.

So nagge duñii haa hebbinii, enndu heen fof na roondanii ɓiɗɗo o ngaaɓdi mum bannge ko jiidaa e enɗi goɗɗi ɗii.
Heen enndu wooturu ndu waɗi ko kosam (ndiyam) so gool jibinaama fuɗɗoriima muynude e nduun enndu, o wuurat juuta balɗe, barkina waɗa nafoore.
Heen enndu wooturu, waɗi ko ƴiiƴam (jaynge), so gool jibinaama fuɗɗoriima muynude e nduun enndu, battane mum fof ko hirseede, teewu magge ñaamete nge jiibataa abada.
Heen enndu wooturu waɗi ko leydi. So gool fuɗɗoriima muynude e nduun enndu, juuti balɗe ne teewu mum ñaametaake yanoyta ko e ngaska maaya toon.
Heen enndu wooturu waɗi ko henndu. So gool fuɗɗoriima muynude e nduun enndu baɗtane fof oon gool majjat, maaya e ladde, kadi nge jibintaa e ndeen jofnde, ɗuum firti ko nge alaa barke.

<u>BURGAL</u>

Ko e pine Fulɓe ɓooyɗe jeyaa. Ɓe mbiyi burgal yarnata ko semmbe Joomiraaɗo.
Hoore burgal nde feccaa ko peece nayi. Heen peecal yarnata ko Al arsi, ngala ko kuursiiwu, ngala ko Alluwal Joomiraaɗo, ngala ko kuɗol binndowol hoddiro ngol.
Ngala koñ ɗiɗoñ paleteekoñ heen koñ, njarnata ko leydi e ndiyam henndu e jaynge, so ɗee ɗoo kala kawrii haa burgal ngal feewii, ngal yarna semmbe Joomiraaɗo e yurmeende mum.

Ko ɗuum waɗi pulaagu fof ina hormii burgal, ɓe nanngiri ɗum ko huunde seniinde. Ɗuum waɗi burgal fotaani fijireede, junnittaake so wonaa e kosam, wurwetaake e ndiyam, wurwetaake e henndu, lelnetaake e leydi, so wurwiraama ɓaarete walla ɗisee. Haŋki so dewgal humaama, jombaajo gorko oo jogotoo ko burgal, ngal fiilee e ñaañe jombaajo debbo oo, ngal ɗisee wutaandu wolla sammeere ngam hollude dewgal ngal waɗaa ko e yamiroore Alla, ñaañe ɗee kolli ko dewgal ngal, sammeere ndee wolla wutaandu nduu holli ko nguura. Fulɓe ina njogii teskuyaaji keewɗi e burgal. Burgal ina naftoree, tee kala ko enndaa heen Joomiraaɗo jaɓanatɓe.

So debbo saɗtiraama jibingol ina wallitoroo burgal, hoore maggal ina tuggee e reedu hee e mo ɓoostoroo ngal mbela Alla na newna jibingol ngol. Ina hasii Alla newna jibingol ngol.

Cukalel so jibinaama fukaama ndoondi addee gallaaɗi burgal ndiidee e tiinde cukalel ngel ngam ndeenka Alla e maggel.

Yumma oo haɓɓa mbiifu horde e tiinde tawa na waɗaa doryi doryi ɗi njoopotoo ko ciinsiñaaji naange, ngam siftinde omo heddii e fiɓnde Alla (Geno) e gallaaɗi burgal e tiinde yumma oo.

Debbo goofiiɗo jogoto burgal, jamma e ñalawma kala nde e mo yalta suudu ndu, so omo ɗoon burgal ngal faletee ko e hoore tiggu hee.

Njulli so yaltii woni burlol so tawii ko ɓiy arɗo ina jogoo burgal fotde yontere.

Jommbaajo gorko ina jogoo burgal piilangal koɗol e ngal ɗisee wutaandu e laɓi e nagge commbe, (galol) ngal fiilee falla ngam waasa saamde.

So Fulɓe naatii wolde hulɓiniinde, annduɓe ɓe na kuutoroo burgal, ɓe ngurwirangal e kosam mbaɗaɗam lekki, ngam anndude no hare ndee yahrata, mbela maaɓe pool walla ɓe poolete….

So Asamaan na diira kartaali mawɗi, so ɓe paayii rewɓe na kippita pedane ɗee fof…ɓe ɗisa burgal ngal dow suudu, ngal junnitoo hoore ndee huccita les jiima e pedane ɗe to woɗɗi.

Ina teskaa ko ɓe kuli fof, manaango yanataa e dow oon nokku.
So ƴiiwoonde sitii ɓe kippa pedane ɗe, ɓe mbaklita burgal ngal hooynoo.

Denɗiraagal

Denɗiraagal e nder renndo pulaagu.

Enen fof eɗen nganndi denɗiraagal jeyaa ko e pine hiirnaange Afrik.
Kono hay so Fulɓe puɗɗaani denɗiraagal ne, anndu ɓe ɓooyii heen, te ɓe njaajniingal e nder hiirnaange Afrik…Ɓe cañi denɗiraagal e nder renndo maɓɓe haa ngo hiɓɓi.
Ɓe njogii heen ko leyƴi e mbaydiiji ɗi ina ndokka ɓe waawde yottaade e kala neɗɗo ko aldaa e ƴeewde duuɓi makko foti ko suka walla ko o mawɗo walla ƴeewde teddungal makko ɗo darii e renndo so o ceerno walla so o laamɗo. Denɗiraagal ina taƴi ɗii ɗoo keeri renndo. Kadi ceerno o e laamɗo o, e mawɗo o debbo e gorko o, kamɓe fof poti e yiɗde e hormaade denɗiraagal.
Ko ɗuum waɗi, denɗiraagal ko doosɓe tammbiiɗe kisal renndo, paɗɗotooɗe fitinaaji, mbela ngonndiigu e koɗdiigu, foti ko nder galle walla ko wuro walla diiwaan walla hakkunde leyƴi koɗduɗi. Njuɓɓudi denɗiraagal ina jogii keeri e ñaawooje ɗe ina njuɓɓina ngonndiigu renndo wonaa ko welmaa fof mbiyaa walla mbaɗaa denɗe.
Ɗii ɗoo ko e leyƴi denɗiraagal njeyaa:
1-Denɗiraagal neɗɗo e ɓiy kaawu mum
2-Denɗiraagal jettooɗe
3-Denɗiraagal kinɗe
Yeru: Denɗiraagal kinɗe Fulɓe.
Aynooɓe e jaawanɓe
Jenngelɓe e Haaɓooɓe
Raŋaaɓe e Jaawɓe
Sannaraaɓe e Pammbinaaɓe.
Wayluɓe e lawɓe.

Maabuɓe e Salsalɓe
Denɗiraagal diiwanuuji.
Yeru; Yirlaaɓe e Boosoyaaɓe.
Hakkunde Gimmballa e Maasina.
Hakkunde Kunaari e Gimmballa.
Ɓe mbaɗii yanooji goɗɗi belɗi ɗi mbiyaaka denɗiraagal.
Yeru: Hakkunde Maamiraaɗo e Taaniraaɗo
Neɗɗo e Ƴeeki mum
Neɗɗo e Keyni mum
Neɗɗo e giyˀi mum haa yottii yumma mum e Baaba mum giyˀi mum.
Neɗɗo e dewiiɗo mum, dow e les haa e ɓiɗɓe dewiro mum.
Ɗum ɗoo fof ko e leyˀyˀi denɗiraagal men.
Fulɓe ɓe nawi denɗiraagal ngal haa ɓenni keerol leñol ngol, fa'de e leyˀyˀi goɗɗi koɗdaaɗi ɗii, mbele eɓe nguurda e moyˀyˀere e kisal tawa eɓe paddoroo denɗiraagal ngal fitina hakkunde leyˀyˀi guurduɗi ɗii.
Fulɓe ina piɓondiri denɗiraagal e denɗiraagal kinɗe fitiram golleeɓe e nder leyˀyˀi goɗɗi koddaaɗi.

Yeru: Wayluɓe e Sakkeeɓe.
Ɓe piɓondiri denɗiraagal e leyˀyˀi keewɗi e nder hirnaange Afrik tawi ne ko fiɓnde tiiɗnde.
Dendiraagal Fulɓe e Jaawaraŋkooɓe
1 Fulɓe e Jaawaraŋkooɓe Kaaguraŋkooɓe
2 “ “ Seereraaɓe
3 “ “ Kaasaŋkooɓe
4 “ “ Baynuŋkooɓe
5 “ “ Jaakankooɓe

6 “ “ Saamoko
7 “ “ Borno
8 “ “ Jakuba
9 “ “ Gurmaŋkooɓe
10 “ “ Booboo ɓe
Leƴƴi goɗɗi koddaaɗi.
Bete
Baawulee
Jakaŋooɓe
Mawri
Sooso
Temene
Ɓe teskii Sooniŋkooɓe ko maamiraaɓe maɓɓe.

<u>Keeri e ñaawooje denɗiraagal</u>

1 Denɗiraagal ƴiiƴam woni neɗɗo e ɓiy kaawu mum.

1-1 Eɓe njanondira eɓe ƴattondira, kono ɓe kuɗonditaa ɓe kaɓataa, ɓe ndufondirtaa ƴiiƴam.
1-2 Neɗɗo na semmba (ŋuuña) ɓiy kaawu mum kono nanngataa mo saali. Sabu saali ko denɗiraaɗo yettoode jeyi…wolla denɗiraaɗo hinde wolla leñol.
1-3 Neɗɗo liɓataa ɓiy gorgol mum, so o liɓaama, o saloo ummaade haa o hokkee huunde.
1-4 Ko ɓiy kaawu o woni laamɗo.

2 Denɗiraagal jettooɗe

2-1 Denɗiraagal jettooɗe ina nanngondira saali.

2-2 Won heen ko yettoode wootere tan nanngata saali. Yeru ko jalluɓe tan e ko yalti e mum'en nanngata Ɓahbahɓe.

2-3 Won heen wootere fof ina nannga goɗɗe ɗee.

2-4 Denɗiraagal kinɗe jiiduɗe leñol...eɗe njanondira ɗoon haaɗi.

2-5 Denɗiraagal kinɗe jiiduɗe leñol, ko yano won heen ɗe nanngondira saali.

2-6 Denɗiraagal hinde e leñol goɗngol ɗe njanondira

2-7 Denɗiraagal saali ɓe kaɓataa.

Denɗiraagal ko e njuɓɓudi renndooji hirnaange Afrik jeyaa. Njuɓɓudi ndii ina jogii keeri e ñaawooje wonaa tan ko welmaa fof mbiyaa walla mbaɗaa denɗe.

3 Ko adii fof denɗiraagal na feccoo pecce jeeɗiɗi (7)

1- Denɗiraagal neɗɗo e ɓiy kaawu mum
2- Denɗiraagal jettooɗe.
3- Denɗiraagal kinɗe jiiduɗe leñol
4- Denɗiraagal kinɗe ɗe jiidaa leñol
5- Denɗiraagal hinde leñol e goɗngol
6- Denɗiraagal Fulɓe e kinɗe fitram golle en
7- Denɗiraagal diiwanuuji
8- Denɗiraagal hakkunde leyƴi

4 Yanooji belɗi ɗi mbiyataa denɗiraagal

1- Hakkunde neɗɗo e taani mum

2- Hakkunde neɗɗo e dewiro mum
3- Hakkunde neɗɗo keyni mum
4- Hakkunde neɗɗo e ƴeekiraaɗo mum
5- Hakkunde neɗɗo e giyƴi mum
6- Hakkunde neɗɗo ɓiy dewiro mum
7- Hakkunde Fulɓe e saaniŋkooɓe

Hakkunde Fulɓe e saaniŋkooɓe, ko yano welngo ngo alaa fitina hakkunde kaaw e maama. Jettooɗe Jaawanɓe.

5 Ɗoo e Senegaal.

Ɗoo e Senegaal jettooɗe jeenayi (9) laaɓtuɗe na ngoodi, kañje ngoni.

1- Laah = Laah tammbaa jeere
2- Bookum = Bookum Muraadu
3- Daf = Dafe
4- Ñaan = Ñaaŋaadu = ɓe mbiya Ñaŋaade mbaawndi
5- Njiim
6- Njaade
7- Kaam
8- Saam
9- Basum

Jettooɗe Jaawanɓe goɗɗe taweteeɗe Mali ɗe ngalaa e Senegaal to lasli.

1- Karañara
2- Yaraa nanngaare
3- Yatasaay
4- Galfaa
5- Bammbooli

6- Dembak
7- Baccili
To bannge denɗiraagal maɓɓe.
Bookum e Daf
Laah e Ñaan Ñaaŋdu
Basum e Saam
Njiim e Soh

Tesko: Safalɓe harmaŋkooɓe yetteteeɓe Aameyti ɓee ko denɗiraaɓe Jaawanɓe fof. Ko Harmaŋkooɓe ɓee nanngata Jaawanɓe ɓee saali. Jaawanɓe e Fulɓe ko denɗiraaɓe huɗondirooɓe.

Jettooɗe jaltuɗe e yettoode Bah
Bah, Baalnde, Baalo, Mbaalo, Baal, Boli, Wat, Mbakke, Buso, Ñaŋ, Sal, Jakitee, Lam, Laam, Baabii, Baabu, Yaal, Buwaaro, Kelli, Daat, Dem, Deh, Gaajigo.

Jettooɗe jaltuɗe e yettoode JALLO
Jallo, Jal, Wele, Kah, Kan, Kanndee, Hoot, Seeloo, Woon, Jah, Jaawo, Jaamaka, Jaawara, Jaak, Jaako Jum.

Jettooɗe jaltuɗe e yettoode SOH
Soh, Sidibee, Njaac, Wañ, Sook, Soggo, Ngam, Ndonngo.
Jettooɗe jaltuɗe e yettoode BARI
Bari, Saŋkaree, Baro, Wañ.

Jettooɗe lawɓe ko joyi (5) kañje ngoni.
Soh, Wañ, Jum, Kebe, Gaajigo. Ɗee ɗoo jettooɗe ina nduttoo e jettooɗe nayi (4) mawɗe ɗee.

1- Soh ndeen waylaaki

2- Wañ woni Bari

3- Gaajigo woni Bah

4- Jum woni Jallo

Lawɓe mbiyi: Kebe naatiriɓe ko dewol yettoode. Gajaaga feeñi ko e Bawol.

Une brève discussion sur les origines de Pulaagu parmi les Peuls, présentée par “Tabital Pulaagu”

Yero Dooro Diallo, chercheur, écrivain, homme de paix et de dialogue, il a beaucoup fait pour renforcer et encourager la culture Peul.

Yero Dooro Jallo, neɗɗo gittuɗo, wiɗtiyaŋke, gorko newiiɗo kaaldiijo, o haɓtaniima leñol makko ko heewi e fina-tawaa.